

მართლმადიდებლობა ჩინეთში

დავით ანდგულაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის ისტორიის მიმართულების დოქტორანტი.

საქართველო, თბილისი, ი.ჭავჭავაძის გამზ. 1.

+995555450101. Davit.andguladze230@hum.tsu.edu.ge

ORCID: 0000-0002-4899-0096

ანოტაცია

თანამედროვე სამყაროში რუსეთისა და ჩინეთის ურთიერთობები სულ უფრო ხშირად ექცევა სამეცნიერო თუ საინფორმაციო ყურადღების ცენტრში. ეს ურთიერთობები რამდენიმე საუკუნეს ითვლის და, ფაქტობრივად, სწორედ რუსული სასულიერო მისიის მეშვეობით დამყარდა, რომელიც საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში დიპლომატიურ საქმიანობას ეწეოდა.

თანამედროვე რუსეთში მართლმადიდებელი ეკლესია წინა პლანზეა წამოწეული და მნიშვნელოვან როლს ასრულებს სახელმწიფოშიც და სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებშიც. შესაბამისად, მოსკოვის საპატრიარქოს ურთიერთობა თანამედროვე ჩინეთთან განსაკუთრებული მნიშვნელობის საკითხია.

წინამდებარე ნაშრომში მოყვანილი წყაროების ანალიზი არ მოიცავს მხოლოდ პოლიტიკურ თემას, არამედ ეხება საკუთრივ რელიგიურ საკითხებსაც.

საკვანძო სიტყვები: ჩინეთი; რუსეთი; რუსული სასულიერო მისია; ჩინეთის ავტონომიური ეკლესია.

შესავალი

ქართულ საისტორიო (და არამხოლოდ) სივრცეში ძალიან მწირი მასალა მოიპოვება ჩინეთისა და რუსეთის ურთიერთობების შესახებ ზოგადად, და კერძოდ რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის საქმიანობის შესახებ ჩინეთში.

მოცემულ ნაშრომში წარმოდგენილია როგორც რუსი, ისე ჩინელი ავტორების ნააზრევი ამ საკითხთან დაკავშირებით, განხილულია უშუალო ისტორიული წყაროებიც.

ნაშრომი არ შემოიფარგლება მისიის მხოლოდ პოლიტიკურ ქრილში განხილვით, არამედ ეხება მართლმადიდებლური მისიოლოგიის საკითხებსაც, რაც მას მრავალმხრივ საინტერესოს ხდის.

მეთოდები

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილი საკითხის კვლევისას გამოყენებულ იქნა შედარებითი ანალიზისა და ისტორიული შემეცნების მეთოდები; კრიტიკულად არის გაანალიზებული სხვადასხვა დაინტერესებული მხარის შეფასებები, ზოგადი ისტორიული წყაროები თუ სამეცნიერო ლიტერატურა.

შედეგები

კვლევის შედეგად დგინდება, რომ საუკუნეების განმავლობაში არსებული მისიონერული პრობლემები მეტწილად განპირობებული იყო ჩინეთის საზოგადოებაში რუსეთის და მართლმადიდებლობის მიმართ არსებული ნეგატიური სტერეოტიპებით, რომელთა გაქარწყლებაც ბოლომდე ვერ მოხერხდა. გამოითქვა ჰიპოთეზა იმის შესახებ, რომ მართლმადიდებლობის შემდგომი განვითარება ჩინეთში, შესაძლოა, არ იყოს მხოლოდ მოსკოვის საპატრიარქოზე დამოკიდებული.

მსჯელობა

შორეულ აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ურთიერთობები მრავალ საუკუნეს ითვლის. რადიკალურად განსხვავებული კულტურები ხვდებოდნენ ერთმანეთს აბრეშუმის გზის მეშვეობით, ვითარდებოდა კულტურული და პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობებიც, თუმცა, შორეული აღმოსავლეთი

მანც ერთგვარ ამოუცნობ ფენომენად რჩებოდა. სიტუაცია, არსებითად, არც თანამედროვე გლობალიზაციის პირობებში შეცვლილა. ეს დიდწილად განპირობებულია აღმოსავლური რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრებების თავისებურებებით.

თუ დასავლური სამყაროს ერთ-ერთი უმთავრესი ბურჯი არის ქრისტიანობა, აღმოსავლეთში მსგავსი მდგომარეობა ბუდიზმს უჭირავს. მართალია, ჩინეთისათვის ბუდიზმი არ არის ავთენტური რელიგია - ის ინდოეთში ჩაისახა და ჩინეთში მხოლოდ ახ. წ. პირველ საუკუნეში შეაღწია - მაგრამ, ჩინური კულტურის გავლენით ის იმდენად შეიცვალა და მოერგო ჩინურ რელიგიურ-ფილოსოფიურ მოდელებს, რომ თავისუფლად შეიძლება ეწოდოს ჩინური რელიგია (გელაშვილი, 2018:100-101). საკუთრივ ჩინური რელიგიები კონფუციზმი და ტაოიზმი, რომელთა გავლენა ჩინურ კულტურაზე წარმოუდგენლად დიდია. უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად ფუნდამენტური სხვაობისა ეს სამი მიმდინარეობა ერთმანეთშია გადაჯაჭვული და, როგორც წესი, ერთი ტერმინით - „三教“ („სამი მოძღვრება“) - მოიხსენიება.¹³ აღსანიშნავია, რომ სამივე ეს მოძღვრება, არსებითად, ათეისტურია - ისინი უარყოფენ რაიმე აბსოლუტის არსებობას. კონფუციის მოძღვრებაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს წინაპართა თაყვანისცემას, რაც, შეიძლება ითქვას, ჩინეთის უმთავრესი რელიგიური რიტუალია (გელაშვილი, 2018:80).

ქრისტიანობამ, თავისი რთული დოგმატებითა და რიტუალებით, შედარებით გვიან დაიწყო ჩინეთში შეღწევა. არსებობს გადმოცემა იმის შესახებ, რომ ქრისტიანობა ჩინეთში ჯერ კიდევ თომა მოციქულმა იქადაგა, რაც ემყარება ერთ-ერთ აპოკრიფულ წყაროს, რომლის მიხედვითაც თომა მოციქული ინდოეთში საქადაგებლად გაემგზავრა (Acts of the Holy Apostle Thomas. n.d.). დომინიკელი მისიონერი გასპარ და კრუზი თავის „Tratado de China“¹⁴- ში (1569) ახსენებს თომა მოციქულის მოგზაურობას ჩინეთში. ამ არგუმენტს სერიოზულად იყენებდნენ იეზუიტი მისიო-

---

¹³ აბრამიტული რელიგიებისგან განსხვავებით აღმოსავლური მიმდინარეობები, როგორც წესი, სინკრეტულია.

¹⁴ "Tratado das cousas da China"

ნერებიც. თუმცა, აბატი ჰუკი 1884 წელს ამბობდა, რომ ეს ერთგვარი მისიონერული აუცილებლობით იყო გამოწვეული (Дащишен, 2007: 7).

ქრისტიანთა პირველი, მეცნიერულად დადასტურებული დასახლებები ჩინეთში გაჩნდა თანგის დინასტიის (ახ. წ. 618-907 წწ.) პერიოდში. 1626 წელს, თანამედროვე ქალაქ სიანის ტერიტორიაზე იეზუიტმა მისიონერებმა აღმოაჩინეს 781 წელს აღმართული ე.წ. „ნესტორიანული სტელა“, რომელიც იუწყებოდა, რომ 635 წელს, იმპერატორ თაიწუნგის (598-649) მმართველობის მეცხრე წელიწადს ნესტორიანელი ეპისკოპოსი ალოპენი და მისი თანმხლები სირიელები ჩამოვიდნენ რომის იმპერიიდან და თან ჩამოიტანეს ქრისტიანული წიგნები და გამოსახულებები. სტელა ბილინგვურია - წარწერის ძირითადი ნაწილი შესრულებულია ჩინურ ენაზე, მცირე ნაწილი კი (ძირითადად სახელები) - სირიულ ენაზე. უნდა აღინიშნოს, რომ ნესტორიანელებმა გარკვეულ წარმატებას მიაღწიეს საიმპერატორო კარზე. ალოპენმა მიიღო ტიტულები და მონასტრის აშენების უფლება. შემდგომში, ნესტორიანელებს ჰქონდათ მონასტრები და ჰყავდათ ეპისკოპოსები სხვადასხვა ქალაქებში. ნესტორიანელობას ჩინეთში „ძინგძიაო“ (景教) დაერქვა, რაც ბრწყინვალე მოძღვრებას ნიშნავს. ალოპენს მიეწერება უძველესი ჩინურენოვანი ქრისტიანული ნაშრომის „იესო მესიას სუტრას“ შედგენა. საბოლოოდ, იმპერატორ ვუწუნგის (814-846) მმართველობის პერიოდში, ქრისტიანობა, ბუდიზმთან და ტაოიზმთან ერთად აიკრძალა. იუანის მონღოლური დინასტიის მმართველობის პერიოდში (ახ. წ. 1271-1368 წწ.) ნესტორიანელებმა ისევ მიაღწიეს გარკვეულ წარმატებებს, თუმცა კათოლიკე მისიონერების გამოჩენამ საბოლოოდ შეასუსტა და ჩაანაცვლა „ძინგძიაო“ (Дащишен, 2007:17-18).

მართლმადიდებლობამ ჩინეთში რუსეთიდან შეაღწია. რუსებსა და ჩინელებს შორის პირველი კონტაქტი მონღოლების ბატონობის პერიოდში უნდა მომხდარიყო. მონღოლებმა ტყვედ ჩაგდებული რუსების ნაწილი ჩინეთში გადაიყვანეს, რომელთაგანაც, საგანგებო რუსული პოლკი შეიქმნა. ეს პოლკი, და, ზოგადად, რუსი ტყვეებიც ხშირადაა ნახსენები იუენის მონღოლური

დინასტიის ისტორიულ დოკუმენტებში, თუმცა, დინასტიის ცვლასთან ერთად მათი კვალი იკარგება (Адоратский, 1887:6). ზოგიერთი მოსაზრების თანახმად, მათი შთამომავლები მეთექვსმეტე-მეჩვიდმეტე საუკუნეებში შექმნილ კათოლიკურ სამრევლოებს შეუერთდნენ.

რუსეთის იმპერიის აღმოსავლეთით გაფართოებამ, ცხადია, გამოიწვია დაპირისპირება ჩინეთთან. მეჩვიდმეტე საუკუნეში ამურისპირეთის დაპყრობისას გახშირდა შეტაკებები ცინგის იმპერიის ძალებთან. (რუსეთის ქვეშევრდომების ნაწილი - ძალით, ხოლო ნაწილი - ნებით გადადიოდა ცინგის იმპერიის დაქვემდებარებაში. მათი უმრავლესობა დაასახლეს პეკინში და მიიღეს სამხედრო სამსახურში). 1685 წელს ცინგის იმპერიამ აიღო ქალაქი ალბაზინი და სხვა ტყვეებთან ერთად პეკინში გამოასახლა მართლმადიდებელი მღვდელი მაქსიმ ლეონტიევი. რუსული დანაყოფების სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის ცინგის ხელისუფლებამ გამოყო ომის ღვთაება კუანტის სამლოცველო, რომელიც 1696 წელს მამა მაქსიმემ მართლმადიდებლურ ტაძრად აკურთხა წმინდა სოფიის სახელზე¹⁵ (Селивановский, 2013:6).

შესაბამისი პერიოდის ჩინურ წყაროებში რუსები მოიხსენიებიან ტერმინით ლუოჩა (罗刹 Luocha), რაც კაციჭამია დემონს ნიშნავს, შესაბამისად, ტაძარსაც „კაციჭამიების ტაძარს“ (罗刹庙 LuochaMiao) უწოდებდნენ (ანდლულაძე, 2022:144). ტაძარი მიწისძვრამ დაანგრია 1730 წელს, თუმცა ის 1732 წელს უკვე აღადგინეს და აკურთხეს ღვთისმშობლის მიძინების სახელზე.

ბუნებრივია, მამა მაქსიმე დამოუკიდებლად ვერ იმოქმედებდა, მას ჰქონდა ციმბირისა და ტობოლსკის მიტროპოლიტ ეგნატეს ლოცვა-კურთხევა, რომელიც მამა მაქსიმესადმი მიწერილ წერილში აღნიშნავდა, რომ ეს ტყვეობა არაა უსარგებლო და რომ მისი (მამა მაქსიმეს) მეშვეობით „ნათელი ქრისტესი გაეცხადება

---

¹⁵ტაძარს, ხშირად, წმინდა ნიკოლოზისადაც მოიხსენიებდნენ მასში დაბრძანებული ცნობილი ხატის გამო.

ჩინელებს“. მიტროპოლიტ ეგნატეს კურთხევითვე დაიწყო ჩინეთის იმპერატორის მოხსენიება წირვაზე.

ალბაზინელებში მართლმადიდებლობის შენარჩუნება მნიშვნელოვნად ესახებოდა რუსეთის იმდროინდელ ხელისუფლებას, რომელიც ჩინეთთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარებას ცდილობდა. 1700 წელს პეტრე პირველმა დაავალა კიევის მიტროპოლიტს ჩინეთში სასულიერო მისიის მომზადება. შეთანხმება ჩინეთის იმპერატორ კანგისთან შედგა 1712 წელს, ხოლო 1715 წელს პირველი მისია არქიმანდრიტ ილარიონ ლუჟაისკის მეთაურობით ჩავიდა პეკინში¹⁶.

1727 წლის კიახტის ხელშეკრულებით, რუსეთის სასულიერო მისიამ იურიდიული სტატუსი შეიძინა, მისიის წევრებმა მიიღეს ოფიციალური რანგები და ჯამაგირი ცინგის ხელისუფლებისაგან. მეცხრამეტე საუკუნის შუა პერიოდამდე, რუსეთის სასულიერო მისია არსებითად წარმოადგენდა რუსეთის საელჩოს ჩინეთში, რის გამოც, საკუთრივ მისიონერული საქმიანობა მის პრიორიტეტებში ვერ შედიოდა. მეტიც, არსებობდა პირდაპირი მითითება, რომლის მიხედვითაც მისიონერული საქმიანობა უნდა შეზღუდულიყო, რათა „მქადაგებლობას არ გამოეწვია ბოგდიხანის ჩინოსნების გაბოროტება და ამითარ გაერთულებინა სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობები“ (ЛН, 2019:194). მეთვრამეტე საუკუნის განმავლობაში რუსეთიდან ჩინეთში წარგზავნილ იქნა რვა მისია, რომლის წევრებიც, ძირითადად ახორციელებდნენ სამეცნიერო, მთარგმნელობით, დიპლომატიურ და სხვა საქმიანობას. სასულიერო პირები წირვას ადასრულებდნენ ალბაზინელებისა და პეკინში სტუმრად მყოფი რუსებისათვის.

მისიის წევრთა უმრავლესობა არ ფლობდა ჩინურ ენას, გარდა ამისა, ხშირი იყო სასულიერო პირთათვის შეუსაბამო საქციელიც. მისიის რამდენიმე წევრი მხილებული იყო იმპერატორის სასახლეში მთვრალი დებოშის მოწყობაში, რაც ხელს არ უწყობდა ადგილობრივებში მართლმადიდებლობის პოზიტიური ხატის შექმნას.

---

¹⁶ჩინეთმა უარი განაცხადა ეპისკოპოსის მიღებაზე.

სიტუაცია შეიცვალა მეცხრამეტე საუკუნეში. ამ პერიოდის მისია დიდ ყურადღებას უთმობდა სამეცნიერო საქმიანობას. მეცხრე მისიის ხელმძღვანელმა იაკინთე ბიჩურინმა შეადგინა რუსულ-ჩინური ლექსიკონი, ეწეოდა მთარგმნელობით საქმიანობას. ის და შემდგომი მისიების ხელმძღვანელები ითვლებიან რუსეთის სინოლოგიური სკოლის ფუძემდებლებად.

ოპიუმის ომებმა (1840-1842 წწ.; 1856-1860 წ.) გამოიწვია ჩინეთის ცენტრალური ხელისუფლების შესუსტება და, შესაბამისად, დასავლური ქვეყნების გავლენის გაძლიერება. ამას მოჰყვა ქრისტიანული მისიონერული საქმიანობის გაფართოებაც. რუსეთის იმპერიამ პირველმა დადო ხელშეკრულება ცინგის ხელისუფლებასთან, სადაც გაწერილი იყო ჩინელი ქრისტიანების უფლებების დაცვა და რუსეთის ქვეშევრდომების მისიონერული საქმიანობის თავისუფლების უზრუნველყოფა (Трактат между Россией и Китаем об определении взаимных отношений б.д.).

თიენძინის ტრაქტატის შედეგად, სასულიერო მისია გათავისუფლდა დიპლომატიური საქმიანობისაგან და შეუჩერდა დაფინანსება ჩინეთის ხელისუფლებისაგან. მოიაზრებოდა, რომ მას სრულიად მისიონერული ხასიათი უნდა შეეძინა. გადაწყდა პეკინში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსებაც, თუმცა, იმ დროისათვის ეს ვერ მოხერხდა.

შემდგომი მისიები შეუდგნენ საღვთისმსახურო წიგნების აქტიურ მთარგმნელობას. ითარგმნა სახარება, ფსალმუნნი, სხვადასხვა სადღესასწაულო საკითხავები, ანდრია კრიტელის დიდი კანონი და ა.შ. ხოლო მეთექვსმეტე მისიის პირობებში (1878-1884 წწ.), რომელსაც არქიმანდრიტი ფლაბიანე ხელმძღვანელობდა დაიწყო ღვთისმსახურება ჩინურ ენაზე. ამავე პერიოდში ისტორიაში პირველად მღვდლად აკურთხეს ეროვნებით ჩინელი იანგ ძი (杨吉)¹⁷, რომელსაც სახელად მიტროფანე ეწოდა (1855-1900 წწ.) (Дацишен, 2007:78).

მიუხედავად ამისა, მისიონერობა ვერ იქცა რუსეთის სასულიერო მისიის უმთავრეს საქმიანობად. რუსეთის სასულიერო

---

¹⁷მისი ჩინური სახელი ზოგიერთ წყაროში ქდერს როგორც ძი ჩუნგი.

მისიისა წევრი და სინოლოგი მღვდელმონაზონი ალექსი ვინოგრაძოვი ასე აღწერს მისიის საქმიანობას ჩინეთში: „... ჩინელებში მისიონერად დადგენილი რუსებში მთავარი ყურადღება ექცევა საეკლესიო ღვთისმსახურებას, საიდუმლოებათა აღსრულებას და მართლმადიდებელი ეკლესიის ტიპიკონითა და სულით გათვალისწინებულ კერძო მსახურებებსა და წესებს. [...] სამწუხაროდ, ამ მისიონერებს არ აქვთ სათანადო აღქმა ყველაფერ იმისა, თუ რა იბეჭდება და კეთდება დასავლეთ-ქრისტიანი მისიონერების მიერ იმავე ხალხებისათვის. პეკინის მისია კი აუწყებს მხოლოდ ყველაზე აუცილებელს და ისიც არაა ყველასათვის ხელმისაწვდომი; - უცხოელი მისიონერების საქმიანობასთან გაცნობის დიდ წინაღობას წარმოადგენს რუსი მისიონერების მიერ მათი ენების, და ასევე ჩინეთისა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებისადმი მიძღვნილი ჟურნალებისა და წიგნების არცოდნა“ (Виноградов, 1889).

არსებული რეალობის ცვლილებას შეეცადა მეთვრამეტე მისიის (1863-1931 წწ.) ხელმძღვანელი არქიმანდრიტი ინოკენტი ფიგუროვსკი, რომელმაც ჩინეთში ჩასვლამდე იმოგზაურა ევროპაში და გაეცნო იქაურ მისიონერულ გამოცდილებას. იაპონიაში ყოფნის პერიოდში ის ასევე გაეცნო ეპისკოპოს ნიკოლოზ კასატკინის წარმატებულ მისიონერულ საქმიანობასაც. თუმცა, მეცხრამეტე საუკუნის მიწურული მძიმე დრო იყო ქრისტიანობისათვის ჩინეთში. დასავლური ექსპანსიის ფონზე დასუსტებულ ჩინეთში ყოველივე უცხოური, მათ შორის, ქრისტიანობაც მტრულად აღიქმებოდა.¹⁸ პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური პრობლემების პირველწყაროდ დასავლეთი მიიჩნეოდა. შედეგად, მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს გახშირდა ანტიდასავლური და ანტიქრისტიანული გამოსვლები, დასავლელთა მკვლელობები და ა.შ. კულმინაციას წარმოადგენდა ე.წ. „მოკრივეთა აჯანყება“ (1899-1901 წწ.), რომელმაც უზარმაზარი ზიანი მიაყენა მათ შორის, მართლმადიდებლურ მისიასაც.

---

¹⁸სიტუაციას ამძაფრებდა ის, რომ მისიონერები ხშირად საკუთარი ქვეყნების პოლიტიკურ წარმომადგენლებად აღიქმებოდნენ, უხეშად ერეოდნენ შიდა საქმეებში და არასათანადო პატივისცემას გამოხატავდნენ ჩინური კულტურის მიმართ.

1900 წლის ივნისში აჯანყებულებმა დაარბიეს მისიის ჩრდილოეთ მეტოქიონი. დარბევისას მოკლეს მღვდელი მიტროფანეც და მის სახლში შეფარებული სხვა ქრისტიანებიც. ჯამში, დარბევის შედეგად დაიღუპა 200-ზე მეტი¹⁹ ჩინელი მართლმადიდებელი.²⁰

1902 წელს არქიმანდრიტი ინოკენტი აკურთხეს ეპისკოპოსად. მეუფე ინოკენტი აქტიურად შეუდგა აღდგენით სამუშაოებს. მან გააფართოვა მისიის ტერიტორია, შეიძინა მიწა დამხმარე ნაგებობებითურთ, აღადგინა ტაძარი, გახსნა სკოლები შანხაისა და თიენძინში და ა.შ. მან გააფართოვა მისიის შემადგენლობაც და განავითარა საკუთრივ მისიონერული საქმიანობა. მანვე დაარსა დედათა მონასტერი. მისიის დაქვემდებარებაში გადავიდა ჩინეთის სამხედრო რკინიგზასთან არსებული სამრევლოებიც.²¹ გაიხსნა ახალი მეტოქიონები მოსკოვსა და პეტერბურგში, რაც მისიის ფინანსურ დამოუკიდებლობას უწყობდა ხელს.

ამდენად, 1916 წლისთვის მისიის დაქვემდებარებაში იყო ორი მონასტერი (დედათა და მამათა), სკიტი სიშანის მთებში, 5 მეტოქიონი, 19 ტაძარი, 3 სამლოცველო, 5 სასაფლაო, მისიონერული ბანაკი 32 პუნქტში, სემინარია პეკინში, 18 ვაჟთა და 3 ქალთა სკოლა (Петровский, 2022: 86). მართლმადიდებელი ჩინელების რაოდენობამ 6255-ს მიაღწია (Селивановский, 2013:41). მნიშვნელოვანია, რომ ამ დროისათვის ჩინელი მართლმადიდებელი მისიონერების რაოდენობამ რუსებისას გადააჭარბა.

აღმავლობის ხანა დიდი ხანი არ გაგრძელებულა. 1917 წელს რუსეთში მომხდარმა რევოლუციამ რადიკალურად შეცვალა სიტუაცია. საბჭოთა ხელისუფლებამ, ბუნებრივია, ყოველგვარი დაფინანსება შეუჩერა მისიას. მეუფე ინოკენტიმ მოახ-

---

¹⁹ მართლმადიდებელ ეკლესიაში 24 (11) ივნისს აღინიშნება 222 ჩინელი ახალმოწამის ხსენება.

²⁰ აჯანყება შეეხო არამხოლოდ პეკინს. დაზიანდა მეტოქიონები მონღოლეთსა და მანჯურიაშიც.

²¹ ეს სამრევლოები მალევე გამოიყვანეს მისიის დაქვემდებარებიდან, რადგანაც რკინიგზის ხელმძღვანელობა პოლიტიკური მოტივებით ეწინააღმდეგებოდა მისიონერულ საქმიანობას.

ერხა ქონების შენარჩუნება, თუმცა, რუსული ემიგრაციის ტალღამ ძლიერ შეაფერხა მისიონერული საქმიანობა, რომელიც ისევ მეორე პლანზე გადავიდა.

1920 წელს მისია გადავიდა რუსეთის საზღვარგარეთის ეკლესიის სინოდის დაქვემდებარებაში, ხოლო 1922 წელს ის გადაკეთდა პეკინისა და ჩინეთის ეპარქიად, ორი ვიკარიატით შანხაისა და თიენძინში.²² 1931 წელს გარდაიცვალა მეუფე ინოკენტი და მის ნაცვლად მმართველ მღვდელმთავრად დაადგინეს მეუფე სვიმეონ ვინოგრადოვი, რომელიც მალევე გარდაიცვალა (1933), მაგრამ მისი მმართველობის პერიოდში უკვე იჩინა თავი განხეთქილებამ ჩინელ და რუს მართლმადიდებლებს შორის.

მეუფე ინოკენტის გარდაცვალების შემდეგ ჩინელმა მღვდელმა სერგი ჩანგმა²³ თხოვნით მიმართა ჩინეთის რესპუბლიკის ხელისუფლებას, რათა ის დანიშნულიყო რუსეთის სასულიერო მისიის ხელმძღვანელად. მისი მიზანი იყო შეექმნა ეკლესია ჩინელებისათვის და ის თვლიდა, რომ მისიის მთელი ყურადღება უსამართლოდ ეთმობოდა რუსულ ემიგრაციას (Ли, 2019: 201). კომინტანგის ხელისუფლებამ მხარი დაუჭირა მამა სერგის ინიციატივას, თუმცა მისიის ხელმძღვანელობაში ეს აღქმულ იქნა ქონების მიტაცების მცდელობად. რუსი სამღვდელოების ხისტმა წინააღმდეგობამ ხელი შეუშალა ჩინეთის ეკლესიის ჩამოყალიბების პროცესს.

მიუხედავად ყველაფრისა, ჩინელი სამღვდელოება აგრძელებდა ბრძოლას. მამა სერგიმ გადაწყვიტა გამოსულიყო რუსეთის საზღვარგარეთის ეკლესიის დაქვემდებარებიდან და შეუერთდა მოსკოვის საპატრიარქოს.²⁴ იაკონიის შეჭრამ ჩინეთში და სსრკ-ს წარმატებამ მეორე მსოფლიო ომში რადიკალურად შეცვალა სიტუაცია. მისიის ხელმძღვანელი მეუფე ვიქტორ სვიატინი

---

²²მანჯურიის ტერიტორიაზე შეიქმნა ხარპინის ეპარქია, რომელიც დამოუკიდებელი იყო პეკინისაგან და პირდაპირ სინოდს ექვემდებარებოდა.

²³მამა სერგი იყო იხეთუანელთა მიერ მოკლული მამა მიტროფანეს შვილი, და იმ დროისათვის უპირატესი ჩინელი მართლმადიდებელი სასულიერო პირი.

²⁴ის წოდებოდა „ჩინეთის ეპარქიის ადმინისტრატორად“, ხოლო მის დაქვემდებარებაში არსებულ სტრუქტურას „ჩინეთის მართლმადიდებელი ეკლესია“ ერქვა.

ასევე შეუერთდა მოსკოვის საპატრიარქოს (1946), შესაბამისად, მისიის ხელმძღვანელადაც სწორედ ის აღიქმებოდა.²⁵

1949 წელს ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დაარსებასთან ერთად, მისიის მდგომარეობა კიდევ უფრო გაართულდა. ამ დროისათვის ჩინეთში არსებობდა 106 მართლმადიდებლური ტაძარი, ხოლო ჩინელი მართლმადიდებლების რიცხვი 10 000-ს აღწევდა (Петровский, 2022:88-89). მოსკოვის საპატრიარქომ გადაწყვიტა პირველი ჩინელი ეპისკოპოსის ხელდასხმა. მეუფე სვიმეონი ტუ (杜润臣) დადგენილ იქნა შანხაიში და მალევე შეუდგა აქტიურ საქმიანობას. მისი სურვილი, ისევე როგორც, ზოგადად, ჩინელი მართლმადიდებლებისა, იყო ჩინეთის ავტონომიური ეპარქიის დაარსება, თუმცა ამას ისევ წინააღმდეგობა მოჰყვა რუსი სამღვდელთაგან. 1954 წელს შედგა შეთანხმება სსრკ-სა და ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკას შორის, რომლის მიხედვითაც რუსული სასულიერო მისია უნდა დახურულიყო. მისიის ქონების უდიდესი ნაწილი გადაეცა ჩინეთს, ხოლო პეკინის რეზიდენცია - სსრკ-ს, ახალი საელჩოსათვის.

მეუფე ვიქტორი იძულებული იყო დაეტოვებინა ჩინეთი. 1956 წელს რუსეთის ეკლესიის წმინდა სინოდმა მიიღო გადაწყვეტილება ჩინეთის ეკლესიისათვის ავტონომიის მინიჭების შესახებ. ამიტომ ეპისკოპოსად აკურთხეს კიდევ ერთი ჩინელი არქიმანდრიტი ბასილი შუანი (姚福安, 姚双林) (1957), რომელიც ჩინეთის ავტონომიურ ეკლესიას უნდა ჩასდგომოდა სათავეში. მაგრამ, მეუფე სვიმეონ ტუსთან უთანხმოების გამო ეს ვერ მოხერხდა.

1962 წელს გარდაიცვალა მეუფე ბასილი, ხოლო 1965 წელს კი - მეუფე სვიმეონიც. მისი გარდაცვალების შემდეგ დაიხურა შანხაის უკანასკნელი მართლმადიდებლური ტაძარი და ხარპინის მონასტერიც. ჩინეთის ეკლესია მღვდელმთავრის გარეშე დარჩა (Андреева, 2014).

---

²⁵შანხაის მღვდელმთავარი იოანე შახოვსკოი არ შეერთებია მოსკოვის საპატრიარქოს, რაც ნიშნავდა იმას, რომ პეკინისა და შანხაის ეპარქიები განხეთქილებაში იყვნენ. ჩინეთის რესპუბლიკის ხელისუფლება სწორედ მეუფე იოანეს მიიჩნევდა კანონიერ წარმომადგენლად.

იმ დროისათვის ჩინეთში სულ 10 მართლმადიდებელი მღვდელი მსახურობდა.

ამრიგად, კულტურულ რევოლუციას (1966-1976 წწ.) ჩინეთის ავტონომიური ეკლესია აბსოლუტურად მოუშადადებელი და სტრუქტურულად გაუმართავი შეხვდა, რამაც მისი ინსტიტუციონალური გაუქმება გამოიწვია (КИТАЙСКАЯ АВТОНОМНАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ, 2019).

ტენგ სიაოფინგის რეფორმების შედეგად, როცა ჩინეთში შერბილდა რელიგიური პოლიტიკა გამოცოცხლება დაიწყო მართლმადიდებლობამაც. 1984 წელს ხარპინში გაიხსნა მართლმადიდებლური ტაძარი, სადაც მსახურობდა ჩინელი მღვდელი გრიგორი ჭუ (朱世朴).

სსრკ-ს დაშლის შემდგომ, რუსეთის მართლმადიდებელმა ეკლესიამ სცადა კონტაქტების დამყარება პეკინთან. შედგა რამდენიმე ოფიციალური ვიზიტი. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო რუსეთის პატრიარქ კირილეს ვიზიტი 2013 წელს. ვიზიტის ფარგლებში მან ღვთისმსახურება აღასრულა პეკინის, შანხაისა და ხარპინის ტაძრებში (Завершился визит Святейшего Патриарха Кирилла в Китай, 2013). უმაღლესი რანგის ორმხრივი ვიზიტების შედეგად იკურთხა ორი ჩინელი მართლმადიდებელი მღვდელიც, რომელთაც სასულიერო განათლება რუსეთში აქვთ მიღებული. რეგულარულად აღესრულება ღვთისმსახურება რუსეთის საელჩოსა და საკონსულოებთან არსებულ სამრევლოებში, თუმცა ჩინეთის მოქალაქეებისათვის მათში მონაწილეობის მიღება შეუზღუდულია.

სხვა მდგომარეობა ჰონგკონგის სამრევლოში, სადაც კონტინენტური ჩინეთისაგან განსხვავებული კანონმდებლობა მოქმედებს. ჰონგკონგის სამრევლო ფუნქციონირებდა 1933 წლიდან. მას ხელმძღვანელობდა მღვდელი დიმიტრი უსპენსკი. სამრევლომ გამოიარა ყველა ის რთული ისტორიული პერიპეტეიები რაც კონტინენტური ჩინეთის ეკლესიამაც და იარსება მამა დიმიტრის გარდაცვალებამდე (1970). ამის შემდეგ წმინდა პეტრესა და

პავლეს სახელობის სამრევლოს საეკლესიო ნივთები გადააგზავნეს ავსტრალიაში²⁶, ხოლო ტაძარი უსახსრობის გამო დაიხურა.

1996 წელს მოხდა მნიშვნელოვანი მოვლენა ჩინეთის მართლმადიდებლობის ისტორიაში - აქ დაარსა თავისი სამრევლო მსოფლიო საპატრიარქომ. 2003 წელს, როცა მოსკოვის საპატრიარქომ გადაწყვიტა ჰონგკონგში თავისი მღვდლის გამოგზავნა, თავიდან მას მოუწია მსოფლიო საპატრიარქოს წმინდა ლუკას სახელობის სამრევლოში მსახურება. 2008 წლიდან ოფიციალურად აღდგა წმინდა პეტრესა და პავლეს სახელობის სამრევლო, რომელსაც დღემდე დეკანოზი დიონისე პოზდნიაევი ხელმძღვანელობს, და რომელიც აქტიურად ეწევა მისიონერულ და მთარგმნელობით საქმიანობას. მან დაარსა პირველი ჩინური მართლმადიდებლური გამომცემლობა „China Orthodox Press“ (История прихода n.d.).

დასკვნა

მიუხედავად იმისა, რომ მართლმადიდებელი ეკლესია ჩინეთში მისიონერულ საქმიანობას უკვე სამასზე მეტი წლის განმავლობაში ეწევა, მისი ნაყოფები სხვა ქრისტიანული დენომინაციების ნაყოფებთან შედარებით წარმოუდგენლად მცირეა. კათოლიკების რაოდენობა 10 მილიონს აღემატება, ხოლო პროტესტანტებისა, ზოგიერთი მონაცემის მიხედვით, 100 მილიონზე მეტია, მაშინ როდესაც, მართლმადიდებელი ქრისტიანების რაოდენობა 15 000-მდეა (MEASURING RELIGION IN CHINA. 4. Christianity, 2023).

ამას, ბუნებრივია ობიექტური და სუბიექტური განმაპირობებელი მიზეზები ჰქონდა. პირველ რიგში, როგორც ზემოთ აღინიშნა რუსეთის სასულიერო მისია შეიქმნა არა როგორც მისიონერული, არამედ დიპლომატიური ორგანიზაცია, რომელიც წარმოადგენდა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლების ნაწილს. ზოგადადაც, პეტრე პირველის რეფორმების შემდეგ, რუსეთის ეკლესია დაექვემდებარა სახელმწიფოს და, არსებითად, პირდაპირ ჩაერთო იმპერიის აპარატში. გარდა ამისა, რუსეთის

---

²⁶სამრევლოს ხელახლა გახსნის შემდეგ, თავთა წმიდათა მოციქულთა ხატიც უკან იქნა გადმოსვენებული.

მიერ შორეული აღმოსავლეთის ექსპანსია რუსულ და ჩინურ ისტორიოგრაფიაში დიამეტრულად განსხვავებულად არის ასახული. ჩინელების აღქმაში რუსები დამპყრობლები იყვნენ, ხოლო მართლმადიდებლობა, შესაბამისად, დამპყრობლების რელიგია იყო. მისიის ძირითადი საზრუნავიც სამი საუკუნის განმავლობაში ეთნიკური რუსების სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება იყო, და არა ჩინელებში ქრისტიანობის ქადაგება.

ქრისტიანობის ცნობილი ჩინელი მკვლევარი იუე ფენგი ასე აღწერს მართლმადიდებლური მისიის სირთულის განმაპირობებელ მიზეზებს:

მართლმადიდებელი მისიონერები არ ცდილობდნენ საკუთარი გარეგნობის „გაჩინურებას“ განსხვავებით კათოლიკე მისიონერებისაგან, რომლებმაც კონფუციუსტების სამოსი შეიმოსეს;

არ უთანხმებდნენ ბიბლიის განმარტებას კონფუციუსტურ კანონთას კათოლიკე მისიონერებისაგან განსხვავებით, რომლებმაც საკუთარი ქადაგების ადაპტირება მოახდინეს ჩინეთის მმართველებისა და საზოგადოების განათლებული ფენის მენტალიტეტის გათვალისწინებით;

ზედმეტად მკაცრ მოთხოვნებს და შეზღუდვებს უწესებდნენ მორწმუნეებს კათოლიკე მისიონერებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ტრადიციული ადათების, მათ შორის, კონფუციუსა და წინაპრების თაყვანისცემას უშვებდნენ,²⁷

არ უთმობდნენ ყურადღებას დასავლური სამეცნიერო ცოდნის გავრცელებას, განსხვავებით კათოლიკე მისიონერებისაგან, რომლებიც მქადაგებლური საქმიანობის ინტერესებისათვის იყენებდნენ ამ ცოდნას ჩინელების ყურადღების მიქცევისა და მეგობრული კონტაქტებისათვის;

მართლმადიდებელი ღვთისმსახურების უდიდეს ნაწილს არ სურდა ჩინური ენის შესწავლა, არ ესმოდათ ჩინური ზნე-ჩვეულებების;

---

²⁷ აღსანიშნავია, რომ წინაპრთა კულტის თაყვანისცემა, კონფუციზმისა და ქრისტიანობის ეხამების მცდელობები მოგვიანებით დაგმოპილ მიქნა როგორც კათოლიკების, ისე პროტესტანტების მიერ.

რუსულმა სასულიერო მისიამ შექმნა არასაკმარისი რაოდენობის საეკლესიო სკოლები და არ ზრუნავდა „ჩინელი მონაცვლეების“ აღზრდაზე, განსხვავებით კათოლიკე მისიონერებისაგან, რომელთაც სასწავლო დაწესებულებების ფართო წრე შექმნეს;

რუსული სასულიერო მისია არასაკმარისად ეწეოდა ქველმოქმედებას პროტესტანტული და კათოლიკური დაწესებულებებისაგან განსხვავებით (Ли, 2019: 198-199).

მქადაგებლობას, ცხადია, აბრკოლებდა ისიც, რომ მისია „აგენტების ბუდედ“ მიიჩნეოდა. თანამედროვე რეალობაშიც რთულია რუსეთის სახელმწიფოსა და ეკლესიის რთულად გამიჯვნა, მოლაპარაკებები საეკლესიო საკითხებზეც სახელმწიფო ხაზით მიმდინარეობს. სეკულარული და საეკლესიო მკვლევრებიც დიდ ყურადღებას უთმობენ სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებს. მაგალითად, მოსკოვის საპატრიარქოს ერთ-ერთი ოფიციალური წარმომადგენელი თვლის, რომ ჩინეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის აღდგენა ხელს შეუწყობს ჩინეთის დაახლოებას მოსკოვის საპატრიარქოს კანონიკური სივრცის ქვეყნებთან (Petrovsky, 2018:79).

ეთნოფილექტიზმი ასევე მნიშვნელოვანი დამაბრკოლებელი გარემოება იყო მისიონერული საქმიანობისათვის ჩინეთში, რაც ეთნიკურად ჩინელ და რუს მრევლსა და სამღვდელოებას შორის დაპირისპირებაში გამოიხატებოდა.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, არის გარკვეული პოზიტიური ძვრებიც. დღეს კონტინენტურ ჩინეთში ოთხი მართლმადიდებლური სამრევლო მოქმედებს, არიან ჩინელი სასულიერო პირებიც, თუმცა არ არის ეპისკოპოსი, და უახლოეს მომავალში შეუძლებელი იქნება მისი ხელდასმაც. ხოლო, ეპისკოპოსის გარეშე ეკლესია სრულფასოვან მსახურებას ვერ შეძლებს.²⁸

ცალკე ყურადღების ღირსია მსოფლიო საპატრიარქოს მიერ დაარსებული მიტროპოლია ჰონგკონგში, რომლის იურისდიქცია 2008 წლიდან კონტინენტურ ჩინეთზეც ვრცელდება.²⁹მართალია,

---

²⁸ჩინეთის ავტონომიური ეკლესია დროებით მოსკოვის პატრიარქის უშუალო დაქვემდებარებაშია.

²⁹ამას მოჰყვა მოსკოვის საპატრიარქოს პროტესტი.

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს არ ჰყავს იქ (კონტინენტურ ჩინეთში) სამრევლოები, მაგრამ, პერსპექტივაში, ის ფაქტი, რომ მსოფლიო საყდარი უშუალოდ და პირდაპირ არცერთი ქვეყნის ხელისუფლებასთან არაა დაკავშირებული, შესაძლოა პოზიტიურ ფაქტორად იქცეს.

ამ მხრივ მნიშვნელოვანი და ისტორიული მოვლენა იყო თურქეთში ჩინეთის გენერალური კონსულის ვიზიტი მსოფლიო საპატრიარქოში, 2019 წლის 30 ოქტომბერს. კონსული ცუეი ვეი ჩინეთის პირველი ოფიციალური წარმომადგენელია, რომელიც ფანარს ეწვია. შეხვედრაზე საუბარი შეეხო ჰონგკონგის სამიტრო-პოლიტოს, ხოლო საუბრის ბოლოს კონსულმა აღნიშნა, რომ მოხარული იქნება მსოფლიო პატრიარქის ჩინეთში ვიზიტით (The Consul General Of The People's Republic Of China In Istanbul Visits The Ecumenical Patriarchat, 2019).

ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში მართლმადიდებლური მისიისათვის უმთავრესი პრობლემა არის ის, რომ მართლმადიდებლობა არ არის ხუთ ტრადიციულ რელიგიას შორის, რომელთაც ოპერირების მეტი თავისუფლება აქვთ. მართლმადიდებლობა დღეს მიიჩნევა ეთნიკური უმცირესობის რელიგიად სინძიანგის, ხეილუნგძიანგის და შიდა მონღოლეთის პროვინციებში (CHINA (INCLUDES TIBET, XINJIANG, HONG KONG, AND MAC-AU) 2018 INTERNATIONAL RELIGIOUS FREEDOM REPORT, 2018:8).

გამოყენებული ლიტერატურა:

ანდლულაძე, დავით. (2022) „ჩინეთისა და რუსეთის ურთიერთობები საწყის ეტაპზე (XVII საუკუნე).“ საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი „აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე“, გვ. 139-150. ტომი 5. №2.

გელაშვილი, ნანა. (2018). *შორეული აღმოსავლეთის რელიგიები*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.

Виноградов. (1889). иеромонах Алексий. „Китайская библиотека и ученые труды членов Императорской Российской духовной и дипломатической миссии в г. Пекине или Бэй-Цзине (в

Китае).“ azbuka.ru. 1889. https://azbyka.ru/otechnik/Aleksij_Vinogradov/kitajskaja-biblioteka-i-uchenye-trudy-chlenov-imperatorskoj-rossijskoj-duhovnoj-i-diplomaticheskoy-missii-v-g-pekine-ili-bej-tszine-vkitae/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMATAAR114cDm-jwRATyenypx0uZKxHf1VWx19ir-vSt2cAiDC27poNAmpSA4b0c_aem_ASvGy3DiqPzU9u-AN-yEEp2kegqWmpMTZ_zZNikYDeZ14ebr6CyBgw_bFhd_uv0yPRZBY_BaabxJHVw667J2zURG.

Acts of the Holy Apostle Thomas. https://www.ccel.org/ccel/schaff/anf08.vii.xxxiii.i.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMATAAR2XRk7rnU5dN066hq7l3kWY2hSYoTTYK-GtcsaYBEbvXasljBatJ5J_Go_aem_Aabtb0NhENmHhwCDe6cTWK8BmvSsrAgVmnQ8O2g42pJB8sLRD4URB7uX-8n-poAM-5hZs3tTBXU9dL64zgteddjv.

„CHINA (INCLUDES TIBET, XINJIANG, HONG KONG, AND MACAU) 2018 INTERNATIONAL RELIGIOUS FREEDOM REPORT.“ *United States Department of State • Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor.* 2018. https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/CHINA-INCLUSIVE-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMATAAR01fldBln0B_nFV0WNUhEGT3eVtA5DVRXkygvIs3qJT5S5L_7VOrUfubicY_aem_AapmEXyaEXfqaYCbLtlq17h_4Co50-80IILoQjX1uwG5QTIgB85IMn.

MEASURING RELIGION IN CHINA: 4. Christianity. 2023 წლის 30 08. https://www.pewresearch.org/religion/2023/08/30/christianity/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMATAAR3g9-rQmCC9sfft8FaJjM0GJVqpoHVEddfEQ8OEdliomQgs8h55ybtupiwaem_AQicAfsEHqWQtFZqmqzDEtvdgxB98mhQjvltqFuwPW3zSOPmwa137vF3-JCt3S77trbxo-jDbB065uxFZ3mt90tO.

Petrovsky, Dmitry I. (2018). „Modern State and Perspectives of the Orthodox Church in China.“ *国学与西学*, 2018 წლის 06: 73-84.

„The Consul General Of The People’s Republic Of China In Istanbul Visits The Ecumenical Patriarchat.“ *ARCHONS OF THE ECUMENICAL PATRIARCHATE*. 2019 წლის 30 10. https://archons.org/the-consul-general-of-the-people%E2%80%99s-republic-of-china-in-istanbul-visits-the-ecumenical-patriarchate/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMТAAAR1n7A2Vк8c_4gAd9G4nLRDmutU_2jLCb2R-B0FoZY9-pk-EXltPv3mVSAE_aem_AQgnjEL660ZJMnTEhR_Ueo6QO2K Wd9_g2xNFcD.

Адоратский, Петр Стефанович. „Православная миссия в Китае за 200 лет ее существования : опыт церковно-исторического исследования по архивным документам иеромонаха Николая (Адоратского), смотрителя Херсонского духовного училища.“ *Президентская библиотека*. 1887.https://www.prlib.ru/item/817062?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMТAAAR1eThXwvzt8UP7E_Cf04O5hd2qagMUK8TW1FVIdxyAuWkqXguDLеLX3abw_aem_Aao2AucwDjI_XrL-P_PgBVpTA9t7-cgBQIKGuTEeMk92mmLFEcct79GU69kDA1VA3zSs48V8OITJf8zD2FvCG1Lu.

Андреева, С. Г. (2014). *Православие в Китае (XX – XXI вв.)*. [https://www.synologia.ru/a/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B5_%D0%B2_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B5_\(%D0%A5%D0%A5_%E2%80%93_XXI_%D0%B2%D0%B2.\)?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMТAAAR1B2A_ABffHsXrhH124X5fHvRk61a7nbz7x4Y24eTPZHhm10EqwtFU](https://www.synologia.ru/a/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B5_%D0%B2_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B5_(%D0%A5%D0%A5_%E2%80%93_XXI_%D0%B2%D0%B2.)?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMТAAAR1B2A_ABffHsXrhH124X5fHvRk61a7nbz7x4Y24eTPZHhm10EqwtFU).

Дацишен, В. Г. (2007). „Христианство в Китае: история и современность, (Калуга: Облиздат, 2007), 7.“ 2007. <http://www.obraforum.ru/pdf/dazyshen.pdf>.

„Завершился визит Святейшего Патриарха Кирилла в Китай.“ *Patriarchia.ru*. 2013 წლის 16 05. <http://www.patriarchia.ru/db/text/2973786.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMТAAAR1Cj26i8pmGog9GTmrboVj8SEUwdaUyAOwPUD7jLe808c8wn5PQmqk>

W5jpg_aem_AQhKRbvk9Moab0z1hwa3_q0DvMmN5ByAlivIRJeLRucKStJh48s4Qy4hNZltK9oz4A8a3sOQ8cGsZCC-cS0Irf.

История прихода. http://www.patriarchia.ru/db/text/2973786.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR1Cj26i8pmGog9GTmrboVj8SEUwdaUyAOwPUD7jLe808c8wn5PQmkW5jpg_aem_AQhKRbvk9Moab0z1hwa3_q0DvMmN5ByAlivIRJeLRucKStJh48s4Qy4hNZltK9oz4A8a3sOQ8cGsZCC-cS0Irf.

„КИТАЙСКАЯ АВТОНОМНАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ.“
Православная Энциклопедия. 2019 № 02. https://www.pravenc.ru/text/1841143.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR2_vZ5k2z-QNosMcBln0dhMg3DV8Msr5G1DiL0L-06ZKXv7mC_Vq_L6hE_aem_AQjxIVudz4b1hQfSBVQRkMQJpjh-bsAQxdi2vHzL9-EtKTwBA87FTBsdsl776h4sNkLx7jhPJZ_h_L2LqNhzetZ1.

Ли, Иннань.(2019). „Миссионерская деятельность РПЦ в Китае - исторические уроки.“ 2019: 192-207. https://inion.ru/site/asset/files/3786/li_innan.pdf.

Петровский, Дмитрий.(2022). „Православие в Китае — история и современность.“ *Государство, религия, церковь в России и за рубежом,* 2022: 84-104. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravoslavie-v-kitae-istoriya-i-sovremennost/viewer>.

Селивановский, В.В.(2013). *Православие в Китае.* Амурская ярмарка, 2013.<https://www.orthodox.cn/localchurch/9785903972142pravoslavievkitae.pdf>.

„Трактат между Россией и Китаем об определении взаимных отношений.“https://khasandistrict.narod.ru /directory/common/tyan_tzin_dogov_text.htm?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR1ZJ7uuZxXknPfGucUK5gOY9uMfg9lBA4tKGpi7mbytt7yxEtf dHmlUEM_aem_AXaluZ1tvNRMewMFvW6vFORQRvP4SLVsL.